

A Disputation over a Fragment of the Cross. A Medieval Arabic Text from the History of Christian-Jewish-Muslim Relations in Egypt, ed. and transl. with an introd. by Stephen J. Davis, Bilal Orfali and Samuel Noble, Dar el-Machreq, Beyrouth 2012, ss. 112

Jedną z najbardziej interesujących kwestii badawczych związanych z początkami panowania muzułmanów w Egipcie są stosunki pomiędzy namiestnikami kalifatu a miejscowymi wspólnotami chrześcijańskimi. Wynika to przede wszystkim z faktu, że stosunki te były bardzo skomplikowane, co z kolei wiązać można z istnieniem dwóch, często zwalczających się odłamów chrześcijaństwa egipskiego – chalcedońskiego (melkickiego, bizantyńskiego) oraz koptyjskiego (określanego również, nie do końca słusznie, jako monofizyckie). Wielość i różnorodność publikacji ukazujących się w ostatnich latach na temat wczesnoislamskiego Egiptu¹ – wśród których można zwrócić uwagę chociażby na prace takich uczonych jak Arietta Papaconstantinou czy Petra Sijpesteijn – nie pozostawia wątpliwości, że jest to ważny dziś, ale również przyszłościowy, kierunek badań, bowiem wiele kwestii z nim związanych dalekich jest od satysfakcjonujących rozwiązań.

Będąca przedmiotem niniejszego omówienia publikacja firmowana przez Institut de Lettres Orientales z Uniwersytetu Świętego Józefa w Bejrucie – czyli tłumaczenie na język angielski arabskiego tekstu², pochodzącego prawdopodobnie z przełomu X–XI w., a dotyczącego debaty pomiędzy koptyjskim patriarchą Janem III a ‘Abd al-

---

¹ Temat ten podjął m.in. Stephen J. Davis w artykule pt. *History and Historiography in Coptic Studies, 2004–2008*, który ukaże się w 2014 r. w publikacji: *The Proceedings of the Ninth and Tenth International Congresses of Coptic Studies* (Louvain: Peters).

² Tytuł arabskiego tekstu brzmi: *Mujādalat batriyark Iskandariyya ma'al-Yahūdī wa-Malakī*.

‘Azizem al-Malikiem³, arabskim namiestnikiem Egiptu z końca VII w. – wpisuje się znakomicie w nurt zasygnalizowanych powyżej badań. Przekład przygotowany został przez Stephena J. Davisa⁴, Bilala Orfaliego⁵ oraz Samuela Noble’a⁶ i oparty jest na czterech zachowanych manuskryptach⁷ (dwa z nich znajdują się w Bibliotece Narodowej w Paryżu, pozostałe w zbiorach Towarzystwa Świętego Szenudy Archimandryty w Los Angeles oraz w Muzeum Koptyjskim w Kairze). Zespół porównał je ze sobą⁸, co zostało wyraźnie zazna-

---

³ Synem kalifa Marwana I (684/685) i bratem rządzącego po nim ‘Abd al-Malika (685–705) oraz ojcem ‘Umara II, władającego umajjadzkim państwem w latach 717–720.

⁴ Profesor studiów nad religią w Yale University. Zajmuje się głównie literaturą koptyjską w późnym antyku oraz relacjami pomiędzy egipskim Kościołem monofizyckim a Arabami w średniowieczu. Główne publikacje: *The Cult of St. Thecla. A Tradition of Women's Piety in Late Antiquity*, Oxford 2001; *Be Thou There. The Holy Family's Journey in Egypt* (współautor wraz z W. Lyster, C. Hulsman), Cairo 2001; *The Early Coptic Papacy. The Egyptian Church and Its Leadership in Late Antiquity*, Cairo 2004; *Coptic Christology in Practice. Incarnation and Divine Participation in Late Antique and Medieval Egypt*, Oxford 2008.

⁵ Profesor arabistyki w Uniwersytecie Amerykańskim w Bejrucie. Jeden z najbardziej uznanych ekspertów w dziedzinie arabskiej prozy i poezji wczesnego średniowiecza. Najważniejsze publikacje: *Seeking Solitude. A short Sufi Guidebook: Khalwat al-‘āḳifīn* (współautor G. Bowering), Beirut 2013; *The Comfort of the Mystics. A Manual and Anthology of Sufism* (współautor G. Bowering), Leiden-Boston 2013; *Sufism. Black and White. A Critical Edition of Kitāb al-Bayā’ wa-l-Sawād by Abū l-‘asan al-Sīrjānī (d. ca. 470/1077)*, (współautor N. Saab), Leiden-Boston 2012; *Sufi Inquiries and Interpretations of Abū ‘Abd al-Ra’mān al-Sulamī (d. 412/1021) and a Treatise of Traditions by Ismā‘īl b. Nujayd al-Naysābūrī (d. 366/976–7)*, (współautor G. Bowering), Beirut 2010; *Sufi Treatises of Abū ‘Abd al-Ra’mān al-Sulamī. Critical edition with introduction and study*, (współautor G. Bowering), Beirut 2009.

⁶ Związany z Uniwersytetem Yale, uczeń Stephena J. Davisa. Opublikował dotychczas m.in.: *The Doctrine of God's Unity according to ‘Abdallāh ibn al-Faḍl al-An‘ākī*, „Parole de l’Orient” 2012, t. 37, s. 291–301; *Christian Arabic Theology in Byzantine Antioch. ‘Abdallāh ibn al-Fa’l al-An‘ākī and his Discourse on the Holy Trinity*, (współautor A. Treiger), „Le Muséon” 2011, t. 124, s. 371–417.

⁷ Niestety Autorom nie udało się dotrzeć do pozostałych dwóch manuskryptów, znajdujących się obecnie w bibliotece patriarchów koptyjskich w monasterze Mari Mina pod Aleksandrią.

⁸ Dokonano również analizy porównawczej z fragmentami zachowanymi w języku koptyjskim, opublikowanymi jeszcze w 1926 r. w: G. Evelyn White, *The Monasteries of the Wādi ‘n Natrūn*, vol. 1, New York, s. 171–175.

zione w tekście (w przypisach, w tekście arabskim, umieszczono transkrypcje wersji występujących równolegle)⁹.

W *Dyspucie* przedstawiona została historia i przebieg debaty, do jakiej miało dojść na dworze ‘Abd al-‘Aziza al-Malika. Powodem przeprowadzenia dyskusji – w której uczestniczyć mieli Jan III patriarcha koptyjski (680–690), Żyd Aaron, nieznan z imienia przedstawiciel melkitów oraz muzułmański namiestnik – było rzekome odkrycie fragmentu Prawdziwego Krzyża. Wychodząc zwyczajnie z dyskusji z Żydem (spór dotyczył m.in.: idei życia wiecznego, porównania mанны z nieba i Eucharystii oraz starotestamentowych patriarchów z chrześcijańskimi świętymi) i melkitą (tematem dyskusji były przede wszystkim kwestie chrystologiczne, dotyczące dwóch natur Jezusa Chrystusa), Jan przechodzi następnie do rozmowy z przedstawicielem kalifa, podczas której skłania go do oddania fragmentu relikwii wspólnocie koptyjskiej.

We wstępie do tłumaczenia Autorzy rozwiązują kwestię dwóch wersji językowych tekstu (arabskiej i koptyjskiej), uznając, że stopień zachowania fragmentów koptyjskich nie pozwala na jednoznaczne stwierdzenie, która z nich powstała wcześniej (s. 8–9). Następnie przechodzą do zagadnienia datacji tekstu arabskiego. Odrzucają oni propozycje Harald Suermanna, który optuje za datowaniem dzieła na początek VIII w.¹⁰ Na podstawie przesłanek zawartych w samym tekście (wspomnienie o tysiącu lat, które minęły od ofiary Jezusa Chrystusa) oraz porównań z przykładami innych dzieł podobnej proveniencji opowiadają się za określeniem daty powstania *Dysputy* na początek XI w. (s. 9–11). W kolejnych podrozdziałach Autorzy przedstawili kontekst historyczny zabytku, skupiając się przede wszystkim na postaciach Jana III i arabskiego namiestnika. Szczególnie istotne były tu odniesienia znajdujące się w *Historii patriarchów aleksandryjskich*, której kompilację przypisuje się Sewerowi Ibn al-Muqaffie. Zespół redaktorów i tłumaczy *Dysputy* zwrócił również uwagę na arabską tradycję *majlisu*, czyli funkcjonującego przy dworze kalifa lub namiestnika miejsca spotkań i konwersacji pomiędzy intelektualistami, poetami i filozofami, gdzie organizowa-

---

⁹ Wyjaśnienie tego zabiegu i opis różnic występujących w poszczególnych wersjach tekstu znajduje się na stronach 30–31 omawianej publikacji.

¹⁰ H. Suermann, *Copts and the Islam of the Seventh Century*, [w:] *The Encounter of Eastern Christianity with Early Islam*, ed. E. Grypeou, M. Swanson, D. Thomas, Leiden-Boston 2006, s. 96–98.

no debaty na różnorodne tematy, także te związane z religią (s. 11–14). Następne fragmenty wprowadzenia poświęcone zostały szczegółowemu wyjaśnieniu niuansów kolejnych etapów debaty Jana III z przedstawicielami wyznania mojżeszowego (s. 15–21), melkickiego (s. 21–27) oraz islamu (s. 27–28).

Dla bizantynologów najwartościowsze będą z pewnością fragmenty dotyczące toposu niebiańskiej Jerozolimy (s. 16–18, sekcja 5 *Dysputy* na s. 83), a także porównania argumentów użytych w danym przypadku przez Jana III z tymi, które znajdują się w klasycznej greckojęzycznej literaturze apologetycznej oraz sposób przedstawienia dyskusji pomiędzy reprezentantami wyznań monofizyckiego i chalcedońskiego, podczas której koptyjski autor próbował zasugerować, że melkici byli w istocie sojusznikami muzułmanów w walce przeciwko prawdziwej wierze chrześcijańskiej (od sekcji 16 do 27 *Dysputy* na s. 86–92). Bardzo cenne w tym kontekście są uwagi Autorów komentarza do tłumaczenia, gdzie wymienia się islamskich apologetów antychrześcijańskich, takich jak ‘Alī al-Tabarī, al-Hasan ibn Ayyūb, Abū Muhammad ibn Hazm, Pseudo-Ghazālī, czy Shihāb al-Dīn Qarāfī (s. 23).

Tłumaczenie i wstęp historyczny wzbogacone zostały o bibliografię podstawowej literatury (s. 101–104), indeks cytatów z Pisma Świętego (s. 105–108), słownik arabsko-koptyjskich terminów biblijnych, teologicznych oraz kościelnych (s. 109–110), indeks imion i nazw występujących w tekście (s. 111–113) oraz reprodukcje stron z zachowanych manuskryptów (s. 33–36).

Publikacja tłumaczenia *Dysputy* to dobra wiadomość dla badaczy zajmujących się dziejami wczesnoislamskiego Egiptu oraz stosunków chrześcijańsko-muzułmańskich w okresie od VII do X w. Pozostaje żywić nadzieję, że *Dysputa* stanie się źródłem częściej i wnikliwiej wykorzystywanym w badaniach nad stosunkami Kościoła koptyjskiego z administracją arabską i reprezentantami wyznania chalcedońskiego, wzbogacając tym samym obraz tej problematyki, której najpełniejsze odzwierciedlenie odnajdujemy w *Kronice* Jana z Nikiu oraz w *Historii patriarchów Aleksandryjskich*.

Błażej Cecota
(Piotrków Trybunalski – Łódź)